

Háziaszony◦forradalmár

Lovas Ildikó monológja

(magyar írónak lenni) Nem szeretném, ha kisebbségi íróként definiálnának. Vajdasági író vagyok, ám ennél sokkal fontosabbnak érzem azt, hogy magyar író vagyok. Valószínűleg ezt egyáltalán nem mondanám ki, ha nem abba nőttünk volna bele, hogy mi legfőképpen – ha nem csakis – a jugoszláviai magyar irodalom része vagyunk. Később vajdasági lett. Úgy éreztük, a barátaimmal erről sokat beszélgetünk, vitatkozunk a mai napig, szóval úgy éreztük, arra tanítanak, hogy valamiféle különállás, elkülönbözés, természetesen büszke elkülönbözés az, hogy jugoszláviai. Még egyetemre jártam, amikor Sziveri János körül kirobbant az újabb bonyodalom, hogy az egyetemes magyar irodalom része vagyunk. A tanárok közül sokan nem így gondolták. Én meg pislogtam, kicsi béka a porban. Akkor szembesültem először a nemszeretéssel, megvetéssel. Erősebb szót nem akarok használni. És azonnal éreztem, hogy azokkal értek egyet, akiknek – állítólag – nincs igazuk. Ez nem amolyan James Dean-féle értelmetlen lázadás, hanem rátalálás volt. Ami rendkívül bonyolultta tette az életemet. Az egyetem után hazaköltöztem Szabadkára, ahol az irodalommal foglalkozók, az irodalmárok szembenálltak az újvidékiekkel, s engem nem fogadtak el, mondván, a Tanszék hűséges követője vagyok. Nyílt viták irodalmi rendezvényeken, kínos helyzetek. Miközben egyedül maradtam – 1991-et írtunk már –, de erről később. Nem tartoztam tehát sehová sem, ami nem tette könnyűvé a helyzetem. A helyzet bonyolultságát csak fokozta az örület, amiben éltünk, a ránk nehezülő háborús hátország terhe. Legtöbb barátom elköltözött, akik maradtak, azoknak vagy nem voltam eléggé nemzeti, vagy túl szabadkai voltam. Egy szűk körben mozogtam évekig, egy volt kalaposboltból kinőtt könyvesboltban, ma Danilo Kis Könyvesház a neve, ott szerveztünk esteket, beszélgettünk, apró szabadságpillanatokat éltünk át. Azért lehettek ilyen pillanatok, mert másként gondolkodók voltunk ott együtt: szerbek, horvátok, és amíg a középiskolai magyartanárom át nem költözött, mi ketten, magyarok. Ezt azért mesélem, hogy érzékeltetni tudjam, ha azt mondom, elsősorban magyar író vagyok, azt nem mondhatnám ezek nélkül a könyvesboltos estek nélkül, azon barátaim nélkül, akik ugyanúgy nem voltak megfelelőek saját kultúrájukban. Nem véletlen, hogy Danilo Kis lett a könyvesbolt neve.

„Vajdaságinak” lenni annyiban különböztet meg, hogy állandóan más kultúrákkal való érintkezésben élsz. Ez nyilván benne van a szövegeimben, az attitűdömben, egyrészt ma-

A monológ alapjául szolgáló interjút Győry Csaba és Szabó Linda készítették.

gyar írónak tartom magam, másrészt vállalom és természetesnek tartom a más kulturális hatásokat, és olvasok azoktól az emberektől, akikkel együtt élek. Ezt tartom igazán fontos meghatározásnak. Bár maga a „meghatározás” sem nagyon érdekel. Sokkal inkább foglalkoztat az, hogy a szövegeim miképp kommunikálnak: kulturális mintákkal, olvasásokkal, más szövegekkel.

Ha azt mondják, kisebbségi író, abban mindig benne van, hogy valamit elvárnak tőled, hogy feladatod van, sőt ennél több, küldetésed: meg kell írni, milyen a kisebbségi „sors”. Én emberként sem szeretem, ha feladatokat adnak nekem, vagy megmondják, hogy merre van az előre, mert azt én szeretem kitalálni, másrészt pedig egyáltalán nem gondolom, hogy az irodalomnak ilyen feladatai volnának. Azt gondolom, hogy az írók írnak, ez a dolguk, vagy ez a kellemes-kellemetlen tevékenységük az életben, és persze leírják azt, amiben élnek, mert nem lehet nem beszélni arról a helyzetről, amiben élned kell. De nagyon nagy különbség van aközött, hogy én arról írok, hogy milyen kisebbségi embernek lenni, polgárnak lenni, állampolgárként vagy polgárként kisebbségben élni, vagy épp a másik végéről ragadom ezt meg. Természetes, hogy a regényemben nem félek szóba hozni, mi volt ’45-ben, vagy mi volt ’18-ban, mi volt ’88-ban. De nem érzem traumának. Ténynek érzem, amihez érzelmi közeledésem is van. És tisztán akarom látni a dolgokat. Szembenézőn. Nem mismásolva. Ehhez tudás kell. Történelemtudás. Amit nem szabad elfelejteni, vagy inkább, meg kell tanulni megszerezni. A „mi lett volna, ha”-féle sérelemitudalmat nem tudom a magaménak tekinteni. A másik fontos dolog, hogy abban az esetben, ha úgy definiálsz magad, mint kisebbségi író, akkor így vagy úgy, de valami megmondószeretetet is magadra vállalsz, és ezt én nem akarom. Ebben az értelemben ugyanis csak a nagy dolgokat lehet megmondani. Én pedig épp a kis dolgokat próbálom megírni, mert azt gondolom, hogy a nagy szavakból, amilyen például a háború – ami nekem témám –, másként nem lehet irodalmat csinálni. A háborút csak apró dolgokban tudom megérinteni, mert különben sem a fájdalmat, sem a kiszolgáltatottságot, sem a félelmet nem lehet megérinteni. Mindenkinek, aki nem élte meg, idegen marad, és ezért nem is foglalkoztatja. Az apróságokat kell megírni, azáltal lesz érthető, ami történt. Hogy a háborúban is éled az életed, és megvannak az örömeid és a bánataid. De ezek nem nemzeti örömök és fájdalmak. Illetőleg valamiképpen részei egymásnak. Nos, ezt az arányt, ezt a kapcsolatot kell feltárni, hogy az egyik miképp része a másiknak, a másik pedig az egyiknek.

Szerbiában élő magyarként természetesen kisebbségi vagyok. De ez politikai vagy társadalmi fogalom, nem írói kategória, én ezt nem akarom magamra alkalmazni. Természetesnek szeretném tartani, hogy magyar író vagyok. Magyar író, aki Szabadkán él. Otthon, Szerbiában.

Azt, hogy szerb író legyek, nem tudnám elképzelni. Sokat gondolkodtam ezen, amikor a barátaim java elment otthonról. 1991-ben nekem is adódott lehetőségem, hogy elmenjek, nem magyar nyelvterületre egyébként: felkelsz reggel, beszélsz emberekkel, és nem tudod nekik árnyaltan megmondani, egyetlen szóval, hangsúllyal kifejezni, hogyan is vagy most éppen. És hát ezt nem tudom elképzelni. Akkor sem tudtam, igaz, akkoriban semmi nem volt fontosabb annál, hogy kimondjam, hangosan mondjam, másoknak mondjam, hogy vagyok. Az épeszűség volt a tét. Az ép ész megtartása. És idegen nyelvterületen ez megszűnt volna. Éreztem is, mint valami légszomjat, hogy milyen volna némaságra kényszerülve élni. Ha meghallom, vagy én szólalok meg, valami megmozdul bennem, valahol az agyam egy rejtett zugában. Ez nekem a nyelv. Mondjak egy példát? Nem szeretem azt a szót, hogy ürge,

mármint ha emberekről beszélünk. Ez egy olyan Ottlik-féle szó. De ebben a szóban egy egész világ benne van, és ezt ismerem, az enyém. Végül is számomra ez az irodalom: amibe belenősz, ami természetes. Egyrészt a nyelve miatt, másrészt amiatt, ahogyan olvasod őket, megszólalnak bennem a dolgok, ahogyan színe lesz a világnak: ez az, ami engem a magyar irodalomhoz köt.

Ja, hogy Magyarországra sem költöztem. Ez még az idegen nyelvterületnél is bonyolultabb lett volna. Nem találhattam kifogásokat. Őszintének kellett lennem magamhoz, hiszen felmerült, szinte megtörtént az átköltözés. Erről elég hosszan írtam a *Kijárat az Adriára* című regényemben. Nem hagyhattam félbe dolgokat. Sok mondatot meg kellett írnom, amit csak otthon tudtam. És gyűtmentnek is tituláltak, ami rosszul esett; sértődékeny vagyok, akkorig sokkal inkább az voltam. Egy rendőr úgy megtaszított valami sorbanállás alkalmával, hogy másfél métert repültem, idegenek kaptak el. Csak úgy. Mert nem szépen néztem, vagy mi. Sehol nem volt jó akkoriban. S ha így van, akkor inkább az ismerős közeg. Meg aztán közben új barátokat is találtam Győrben – folyóirat, filmfesztivál –, ők rengeteg erőt adtak azzal, ahogyan beszéltek hozzám, hogy meghívtak néhány napra, gesztusaik ismerősek voltak. Mintha itthoni gesztusok lettek volna, őszinték. Miközben itthon is éppen az őszinteség hiányzott legjobban az irodalomból, emellett üresek voltak a boltok, vagy pénz nem volt, szóval elég izgalmas évek voltak, irodalom, őszinteség és inflációs tejszásárlás, ami azt jelenti, hogy öt liter tejet félretettek kisgyerekes szülőknél... És a családomtól, a szüleimtől se tudtam volna elszakadni. Vasárnapi húsleves.

Emellett a folyóiratok, ahová novellákat küldtem – ismeretlenül, névtelenül, dacosan –, többnyire válasza sem méltattak. Hát, ez sem volt húzóerő, hogy berobbanjak a magyar életbe. Összehúztam magam a szabadkai kertvárosi házban, és csak arra figyeltem, hova akarok eljutni. A magyar irodalomba akartam.

Az, hogy a *Via del Corsó*t lefordították szerb nyelvre, és hogy a hangom – a szerkesztő és a kritika szerint is – hiánypótló a szerb irodalomban, azt jelenti számomra, hogy nem értelmetlen az, ahogy én definiálom magam, vagy az irodalomhoz való viszonyom, aminek a lényege az átjárhatóság irodalmak és gondolkodásmódok között. Átjárhatóság hiteles beszédmóddal. A könyveim persze azokról az értékekről szólnak, amelyeket vallok, azokról a problémákról, amiket érzek, éreznek a környezetemben; de ez nem a szerb kultúra vagy a szerb ember kizárásával zajlik. Azt gondolom, azért tud szerbül is megszólalni, amit írok, mert a megértés, befogadás felől teszem a dolgom. Miközben nincs semmiféle kényszer arra nézvést, hogy megértsük egymást. Ezt a jó vagy kevésbé jó értelemben vett kényszert egészében elfújta a háború szele. Az, hogy a szerb irodalom, illetve annak egy rétege, végül is mondhatjuk így, nyitott, odafigyelő és fontosnak tartja, amit például én írok, már egy egészen más kommunikáció, mint ami volt a régi Jugoszláviában. Ami persze nem tudom, milyen volt igazából, de biztos annak is megvolt a veszélye, hátránya. Az egy nagyon másfajta közege volt. Ennek a kommunikációnak már semmi köze a testvériséghez, nem is mernék kimondani ilyen szavakat. Ez inkább szakmai érdeklődés, nincsen, vagy csak nagyon kevés a politikai tartalma. Tulajdonképpen örült jó, hogy Belgrádban nem kell, hogy érdekelje őket – mert nem kényszeríti rájuk a hatalom, a politika – egy Szabadkán élő magyar írónak a műve. Minek? De ha mégis, akkor az ennek a másfajta kommunikációnak az eredménye, az átjárhatóságnak, amiben én teljes mértékben hiszek. Annak az irodalomnak az eredménye, ami nyitottsága által összeköthet kultúrákat.

Azt igazából nem tudom, hogy a titói Jugoszláviában a nemzetiségek és a kultúrájuk közötti kapcsolat erőltetése ölte-e meg az igazi, őszinte kommunikációt. Ezen sokat gondolkodtam. Annak idején már az *Új Symposion* is ennek a közlekedésnek a filozófiáját vallotta, és nem csak nyelvek és kultúrák között, hanem különböző művészeti ágak között is. De ez csak az egyik irány volt, a másik a kisebbségi irodalom által képviselt gondolat, az illyési gondolat a kisebbségi irodalmakról. Nos, ezzel szemben az *Új Symposion* egy erősen liberális, újbaloldali ideológiából táplálkozott. Én azt hiszem, tényleg hittek is ebben, nem kényszerként élték meg, kötelező ideológiaként, amit a rendszer kényszerít rájuk. '68-ban volt egy ilyesféle összetartozás-érzés, azt hiszem, még akkor is, ha '68 teljesen más is volt Belgrádban, Párizsban, Frankfurtban vagy Prágában. De aztán eljutunk 1983-hoz, amikor Sziveri Jánosékat elüldözik, tönkreteszik, szétzúzzák: és ezt pontosan a diktatúra teszi. Ami viszont azt mutatja, hogy tényleg hamis volt az, amiben hittek, hazugságon alapult. De ezt nem kérhetjük rajtuk számon, mert így tartották igaznak, nem csak a lapot, hanem magát Jugoszláviát. Például nem szembenézve az olyan kérdésekkel, hogy mik történtek 1945 körül. Egy ilyen „fellelegzéses” összetartozás természetes a háború után, amikor felnő egy új nemzedék, és irodalmat akar csinálni. De ugyanúgy természetes, hogy mi meg azt érezzük, hogy sok eseményt igenis újra meg kell szólítani, tisztázni kell, szembenézni, vállalni a jó és rossz kompromisszumokat.

Azt gondolom, hogy az irodalom nem működne az örökös rákérdezés, néhány fokos elfordítás, arrébb tolás nélkül; máskülönben nem születhetnének új dolgok. És ezt a műveletet nem csak a világgal kell elvégeznünk, hanem saját magunkkal is, saját szövegeinkkel is. Utóbbi talán könnyebb, talán kevésbé kegyetlen művelet, mert nincs tanúja, elegánsan meg lehet oldani, ha nem eléggé fontos az író, senki nem fogja kinyomozni, szembesíteni saját dolgaival, mondataival. Bár persze fogalmam sincs arról, él-e az írókban ilyen kényszer. Azokban, akiket én olvasok, igen; folyamatosan ezt végezték, ezt a szigorú műveletet. Próbálok magam is. Apróságokban is. Nem könnyű, de mondom, könnyebb, mint ugyanezt a világgal elvégezni. Például újrafogalmazni a kánont.

A sok minden elmondott mellett ezért is nem érzem magaménak az úgynevezett kisebbségi írók szívfájdalmas igehirdetését, amit egyébként tiszteletben tartok, de hamisnak is ugyanakkor, mert tagad, mert úgy csinál, mintha ő nem lett volna benne, mintha ő nem csinálta volna végig ugyanazokat a kompromisszumokat, ugyanazokat a hazugságokat. És nem tudok azonos nézetet vallani azokkal sem, akik a szocializmus vagy a kommunista párt nevében üldözték az úgynevezett nemzetieskedő írókat, azokat, akiket ők annak tartottak, ma pedig...

Kérdezték már, ha így definiálom magam, miért nem itt, Magyarországon élek? Mi ez az ellentmondás, hogy magyar író, de Szabadkán él? Csakhogy én ezt az irodalomban gondolom fontosnak, nem az életben. Az, hogy magyar és magyar író az én fejemben nem kapcsolódik össze. Én ebből nem csinálok programot, egyszerűen ez a meggyőződésem. Ilyen egyszerű.

A '90-es évek közepén megjelent – fogalmam sincs, melyik újságban – egy cikk, hogy megszűnt a vajdasági magyar irodalom, mégpedig azért, mert az írók mind eljöttek onnan. 1991-ben áttelepültek, és ezért megszűnt, de ha nem, akkor meg fog szűnni. Ezen iszonyatosan felhúztam magam. Hát dehogyan szűnt meg! Azért, hogy az íróink, vagyis a középgeneráció ájtott – és tulajdonképpen majdnem mindenki ájtott az én generációból, és itt él Budapesten –, attól még, amit írnak, az része a vajdasági irodalomnak, nem? Tehát, ha mondjuk a Balázs Attila a telepről ír, vagy az Adriáról ír, akkor az nem része a vajdasági irodalomnak, csak azért, mert Budapesten él a Király utcában 1991 óta? Hát milyen vicc ez? Ak-

kor azért, mert én Szabadkán élek, dolgozom, és mondjuk Triesztről írok, és azt gondolom, hogy nagyon hasonló a két városnak a sorsa, akkor az nem érthető? Vagy mivel én ott élek, akkor én elsősorban nem magyar, hanem vajdasági vagyok, azt kell akkor mondanom? Nem akarom azt mondani. Mondok egy másik példát: Jánosy Lajos – remélem – jó barátom. Ő is hatvanhetes, ám budai gyerek, egészen más környezetbe nőtt bele, egészen mások a tapasztalatai, egészen máshogy ír, mint én. Nála nagy Thomas Mann-os egységek vannak, ő azzal küszködik, hogy ezt hogyan tartsa egybe, én meg állandóan vágok, tömörítetek. Szóval nagyon különbözünk, őt mégis ugyanoda sorolom, ahova magamat, mert ezek a hullámok valahol összeérnek, mert ugyanarról szól a dolog, könyvekről, irodalomról. Mindannyian nyelvben, kultúrában vagyunk definiálva, de mindaz, amit hordozunk, azért mégiscsak a lelkünkől táplálkozik. Abból próbáljuk kihozni a szövegeket. Hol éltél, mik az alapvető tapasztalataid, a gyerekkor. Államhatár kérdése volna az irodalom? Tényleg? Átmész, megszűnik valami? És akik visszaköltöztek?

Sziveri János mondta ki olyan hangosan, hogy sokan hallották, szájon vágták, aztán ő ugye eljött, átjött Budapestre, és meghalt, nagyon korán meghalt. De nemcsak ezért halványult el ez a gondolat, hanem azért is, mert háború volt, és a háborúban az ember nem ilyesféle definíciókkal foglalkozik. Bár mégis volt egyszer ilyen: ültünk Pesten a Frank Zappa kocsmában a barátaimmal, és egyszer csak azt mondtam, hogy tudjátok, én elsősorban bácskai író vagyok. De én mondjuk Csáthot meg Kosztolányit is bácskai írónak tartom. Kosztolányi is mindig azt mondta, hogy ő vidéki embernek tartja magát. Szabadka, az utálatos por meg a homok, és közben mégis egy csodálatos világ. És ha már okvetlenül földrajzilag kell definiálni az irodalmat, mert hát nem tudom befogadni az egész világot, akkor én ennek a világnak vagyok az írója. Így vagyok bácskai író.

Ha már definíció kell, akkor legyen ez. Emiatt is lett az Adria-regényem alcíme, hogy James Bond Bácskában.

Az azért egy nagy törés volt az életemben, hogy '91-ben, amikor befejeztük az egyetemet, és hazaköltöztünk Újvidékről – Szabadkán, Palicson, Horgoson, Zentán éltünk, tehát elég közel egymáshoz –, hirtelen minden megszakadt. Nagy terveink voltak, folyóiratterveink. Ez a '62 és '67 között született generáció, én voltam a legfiatalabb közöttük. És egyszer csak, 1991. októberében mindenki elment. Előtte eljöttek hozzám, az én kis szobámba elbúcsúzni, illetve volt, akinek csak a felesége vagy barátnője jött elmondani, hogy mi van a fiúkkal, hogy Bosznián át mentek Olaszországba, és onnan Magyarországra, mert tőlünk nem lehetett átjönni a határon, nem engedték át a katonaköteles férfiakat. Állandóan jöttek az asszonyok, és szervezték a teherautókat, a kamionokat, hogy vigyék a cuccot. Ezekre a találkozásokra, ha rá gondolok, máig sötétet látok. Nagyon nehéz volt feldolgozni. Egy pillanat alatt egyedül maradtam, mint az ujjam. Akikkel kommunikáltam, akikkel az irodalomról, könyvekről, tervekről mindennap beszélünk, eltűntek mellőlem. A barátságaink megmaradtak, bár az ottani, vajdasági irodalomra jellemző volt a '90-es évek közepétől, hogy árulónak definiálták azokat, akik elmentek. Nem emberi, hanem írói szempontból. Nem is nagyon közölték őket, vagy lehet, hogy ők sem adtak írást, de hogy nem kérték őket, az biztos. Sokat hallottam különböző társaságokban, hogy minek mentek el, amikor valójában nem is fenyegette veszély őket itthon, hiszen nem is vittek el senkit. Szerintem ez alapvetően egyéni döntés. Nem tartom igazságosnak, hogy bárki megmondja, mi lett volna a helyes. Az ember úgy dönt az élete felől, ahogyan dönt. Akik elmentek, nem kérdezték meg tőlem, illetve ők se mondták nekem soha azt, hogy azért mert te ott maradtál abban a diktatúrában, akkor te annak a része

vagy. Mert mindig visszafelé is kell kérdezni, nem? Nem csak én teszek fel kérdéseket, azok ugyanúgy rám is vonatkoznak. És mivel ez világos volt a mi viszonyainkban, természetes volt, hogy nem támadtak konfliktusaink, természetes volt, hogy ugyanúgy megmaradtak a barátságok és a beszélgetések.

Amikor az *Üzenet* főszerkesztője lettem, természetes döntésem volt, hogy közölni fogom azokat az írókat, akik átköltöztek. Egyik fő célkitűzésem volt, hogy olyan témákat találjak, amelyekkel az itt és ott élőket egyaránt megszólíthatom. Ma már ez a probléma nem létezik, közlik őket, mintha nem történt volna semmi, de én tudom, mit éltem át 1998-ban, hányan kérdezték az irodalomformálók közül, miért közlöm őket, mi közünk hozzájuk, publikálnak Magyarországon, de ne itt. Ezt elfogadhatatlannak tartottam. Ma is annak tartom, de ma már ez nem fontos, túl vagyunk azon, hogy ez kérdés legyen. Néha persze vicces, hogy mindenki úgy tesz, csinál és viselkedik, mintha nem fröcsögött volna az elmentek ellen, mintha nem kérte volna számon rajtam, hogy közlöm őket.

Mivel háború volt, ritkábban találkoztunk, hiszen meg kellett szervezni az életünket Szabadkán, ami nem volt egyszerű, nekik pedig az új életüket. Kemény időszaka volt az az életnek. Nehéz volt. Akkor értettem meg, hogy az irodalomhoz egyedül is elég vagy. De hogy látszódjál benne, ahhoz magad kevés vagy.

(generációk) Az én szüleim a hatvanas években voltak fiatalok. Az tényleg egy csodavilág lehetett, nem tudom eldönteni, a szüleim miatt-e, vagy más miatt, filmek, zene, könyvek, de mindig elgyöngülök és elborzadok, ha a hatvanas évekre gondolok. Összetett és izgalmas korszak, engem nagyon foglalkoztat. A hamisságaival együtt. Apámat '68-ban elvitték a szlovén határra, rászokott a cigire, kirángatták anyám mellől éjszaka, és nekem fogalmam sem volt arról, hogyan lehetett volna erről beszélni, hiszen nem történt semmi, nem lett háború, a trieszti kérdés megoldódott, apám hazajött. Aztán '91-ben az unokatestvéreimet elvitték Horvátországba tartalékosnak, apám és anyám pedig átvitték hozzá a szüleit. Az volt életem legrosszabb napja, hiszen lőttek, többek között a hidat is, amin átmentek autóval, meg folyamatosan és nem mindig jó szándékkal ellenőriztek, de a bátyja megkérte, és akkor apám ment, anyám pedig velem: nekem az is a hatvanas évek. Valamiféle homogén struktúra. Nagyon kevés emlékem van, de azok ilyenek. Valamennyi megmaradt ebből a gyerekkori homogenitásérvéből a nyolcvanas évek elejéig.

(forradalom) Számomra 2000 valóban a nagy megszabadulás volt. Azt jelentette, hogy megbukott a diktatúra. Újra lehetett beszélni. Ha nem történik meg az a szeptember, biztosan nem tudtam volna megírni az Adriát. Szükségem volt a levegőre, arra, hogy emelt fővel közlekedjem a világban. A sarki boltig és Németországig egyaránt. Megszabadulás és szabadság. Ezt éreztem. És következhetett a szembenézés. Nem azt mondom, hogy addig nem ugyanarról írtam. De a szövegeim sokkal tragizálóbbaak voltak. Szomorúak, kilátástalanok, nem volt bennük csipetnyi humor, irónia, önirónia. Félelem volt, azzal pedig nehéz.

Nem szeretném, ha úgy tűnne, a szembenézésből csinállok programot, célt. Ez butaság volna és a legkevésbé irodalom. Ha így volna, akkor azt akartam volna megírni, mi történt a magyarokkal '44-ben, vagy a zsidókkal '43-ban, vagy Szarajevóban '94-ben. Ez is benne van a regényben, része az egésznek, erről is beszélni akartam a magam módján, hogy megérthessem a hallgatást, ami körülvette a magyarok tömeges kivégzését például. Vagy mindazt, ami Szarajevóval történt.

De semmiképpen sem a nagy szembenéző regényt akartam megírni. Szembenézni azzal, amiben felnöttem, azt igen. Szembenézni azzal, hogy az ország, amiben felnöttem, szétesett. De ez személyes dolog. Úgy akartam írni róla. Szélesre. Nem nagy kérdéseket föl téve és egyetlen válaszokat keresve. Megoldást. Mint a kanalas orvosságot. Miben is lenne az más, mint a testvériség-egység eszméje, amivel felnöttünk? Nem volt igaz, de ezt szajkózva nőtünk fel. Hazugság volt, elhallgatás, sérelmek, és bizonyára szépséges dolgok is. Nem tudom. Mire foglalkoztatni kezdett volna, szétesett. 1987-ben voltam húszéves. Egy évvel később volt a joghurtforradalom, amikor elvették a tartomány autonómiáját. Borzalmas ősz volt. Félelmetes, akár egy lappangó betegség.

Miről lehet egyáltalán beszélni? Súlyos kérdéseket vetett fel bennem az, amikor Szarajevót írtam. Hogy megírhatom-e egyáltalán? Honnan veszem a jogot, hogy írjak egy olyan emberi szenvedésről, amit nem lehet megírni, mert elgondolni sem lehet? Ami hozzám tartozott, ahogyan az ország tartozik az emberhez, amelyben felnő, ahová osztálykirándulást tesz, de ami mégis furcsa és idegen. Mivel a mi felnötté válásunk Tito halála után következett, sokkal kevésbé volt megfogható az, amiről az ő nevében beszéltek. És ezért kétkedéssel figyeltünk. Vállvonogatva, flegmán. Idegenül szemléltük. S amikor szörnyűségek történtek körülöttünk, egyszerre volt közünk hozzá és voltunk távol. Ezt nagyon nehéz volt megfogalmazni. De ami ennél is nehezebb volt, az a lassan és kegyetlenül normálissá váló közelsége, lehetősége az erőszakos halálnak.

Aztán nyilván megírja az ember, mert meg kell. Nem tudsz már lélegezni, ha nem írod meg. Ha nem kutatsz magadban. Talán ezért is tartott öt évig, pedig nem vastag könyv. De a dolognak nincs vége azzal, hogy leírod. Radikálisan kimondod. Viszont meg kell állni, hogy aztán ne találj három okot, amiért történt, és azzal befejezve, az úgy megoldva, probléma letudva. Az amerikai film lenne vagy másfajta irodalom, olyan, amiben nem hiszek, de erről már beszéltem. Nem könnyű megállni, hogy ne keressünk három okot. Vagy ötöt, mindegy. Igen, radikálisan szembe kell szállni azokkal a dolgokkal, amiket elítélek, ki kell mondani azokat. De ez nem úgy megy, hogy aztán a végén kinevezünk valakit bűnbaknak. Az a könnyebb út. De nincs benne méltóság.

(háziasszony-forradalmár) Felvetődik sokszor a kérdés, milyen forradalom volt az 2000-ben. Hála istennek, nem folyt vér. Mindig jó, ha nem folyik vér, de hogy a valódi megtisztulás megindulhat-e anélkül, az megint más kérdés. 2000 októberében az emberek kimentek az utcára, és mindig este. Akár valami karneválban. Napközben mindenki elment dolgozni, én is elvittem a gyereket az óvodába, végeztük a napi teendőinket, és este mentünk tiltakozni az el nem fogadott választási eredmények miatt. Ugyan milyen tiltakozás, milyen forradalom ez? Amit a szabadidejében csinál az ember. Gyönyörű szép volt, igen, minden estéje az volt, az utolsó pedig, október 5-e, amikor bármi megtörténhetett volna, az már igazán erőteljes dolog volt, erőteljes és vigyázó, annyi ember, és mindenki vigyázott a másokra. Csak pillanatok vannak ilyenek, aztán mindez szétfoszlik, bepizkolódik. De azért a néhány pillanatért érdemes ott lenni, valamiképp kockáztatni. Azt persze csak utólag tudjuk, hogy a kockázat csekély volt-e. De tudod, megértettem, átéreztem azt, ami az embereket belesodorja a nagy dolgokba, forradalmakba. Adrenalin, boldogság, eufória, hit... Nem tudok erről meghatódás nélkül beszélni, emlékezni. Éppen ezért is írtam erről ironikusan a könyvben, háziasszony-forradalmárnak neveztem magam...

(*nőnek lenni*) A nőiséggel kapcsolatban két dolgot tartok nagyon fontosnak. Az egyik mindenképpen az erő, amit egy vicces-titikos elmélet által tudok elmagyarázni, hogy a háború után mindig több fiú születik, mint lány. Ami legalábbis érdekes. Vajon tudja-e a természet, hogy sok férfi meghalt a háborúban, és pótolni kell? Persze honnan tudná. Az elmélet szerint ez azért van így, mert amikor a férfiak elmentek a háborúba, a nőkre maradt az a sok tevékenység, amit otthon két embernek, egy férfinak és egy nőnek kellett elvégezni. A természet pedig úgy tart egyensúlyt, hogy a gyengébbet erősíti. Háború után a férfiak a gyengék, akik hazajöttek a frontról. Iszonyú dolgokat láttak, éltek át. A nők viszont örült erősekké, energikusakká, határozottakká váltak, hiszen az asszony az erdőt hazahozta a hátán, lovat vágott, ha kellett, mindent megcsinált, vizet fakasztott a kőből, ha kellett, hogy legyen leves a gyerekeknek. És akkor ott a férfi, aki annyi halált, annyi borzalmat látott. És amikor a természet dönt, akkor a férfi mellett, a gyengébb mellett dönt. Ezért születik a háború után több fiú.

A másik fontos dolog a nők szerepével kapcsolatban az, amit úgy fogalmazhatunk meg – maradva a titkos-vicces elméleteknél és kérdéseknél –, hogy vajon Virginia Woolf elhagyta volna-e a férjét egy pár selyemharisnyáért '41-ben.

Virginia Woolf mint jelenség alapvető fontosságú ebből a szempontból – és nem csak a regényei. Nekem ő abszolút meghatározó élményem, a hihetetlen agyával, a nagyon okos, örökké új rétegeket nyújtó, minden olvasásnál új örömet teremtő agyával. És a nőisége miatt is, a kényszerítő szerepek miatt, amivel korabeli nőként meg kellett küzdenie, és azért a küszködésért is, azért a harcért, igen, harcért, amit azért vívott, hogy önmagát léleként, tudásként definiálhassa.

Végigjárhatjuk az utat Orlandóval is, ami egy egészen más nőiséglétre világít rá, mint a muris elmélet az asszonnyal, aki hazaviszi az erdőt a hátán. Az élete önmaga választotta befejezése felől persze ezeket a kérdéseket egészen másként tesszük fel. Regényei, naplói választ adnak a nőiség kérdéseire. Kemény választ. Ami nem egyenlő az ő személyes döntésével, azal, ahogyan győtrődő, önsanyargató módon a kövekkel megpakolt zsebekig jutott.

Szóval azt gondolom, mindent összevetve, hogy számomra a legjobb definíció a háziasszonyforradalmár. A háziasszonyban benne van a konzolidált polgári élet – az, hogy írok, nem különösebben, vagy csak rövid időszakokra befolyásolja a körülöttem élő emberek életét. Rengeteg időt töltök otthon, hogy a fiammal mindent végigbeszélgethessünk. Amikor kicsi volt, akkor végigolvastam, most már inkább végigdumáljuk, amit nem tekintek áldozatnak, se küldetésnek, se feladatnak, se nehéznek, hanem a legjobb dolognak az életben. Ha választanom kellene, mint ahogy nem kell, akkor egyértelmű volna, hogy melyiket választanám. Még jó, hogy nem kell, mert nyilván nem azt választanám, hogy akkor inkább író leszek.

Amikor a fiam született, nem volt egyszerű az élet: háború, behívók, infláció – az egyhavi fizetés pár kiló kenyérre volt elég –, az állandó féltés és félelem. Amikor mindezt átvészeltük, kezdett volna rendeződni körülöttünk a világ, a dolgaim, 1996-ban, akkor elváltunk. Akkor is jó volt, amíg egyedül voltam, egyedül neveltem a fiamat. Hogy is mondjam? Vadul neki-vágva a világnak. Ezt sokszor megtettem az életemben, hirtelen döntök, elmegyek, felrúgok mindent. Nem azért mesélem, mert ez így érdekes volna. Woolf miatt mesélem, onnan nézve fontos. Számomra ő jelenti az erőt, amiért érdemes megküzdeni. Vagyis az erő az nem magától van, nem az eredményez bármit. Azért kell megküzdeni, hogy legyen erőnk.

Biztos, hogy nagyon nagy disznóság, ha most így összehasonlítom őket – most már Plath-ról is beszélek, ő áll az egyenlet másik oldalán –, de amíg nekem Virginia Woolf az erőt jelenti, addig Sylvia Plath nem.

Meg kell küzdeni azért, hogy ne csak ülj és gyűjtögesd a zúzóadásokat, figyeld magad. Még akkor is, ha mind a ketten önként fejezték be az életüket, irodalmi szövegeik ismeretében, a naplójuk, esszéik ismeretében számomra Virginia Woolf az erő, ami előre visz, ahol nyitott minden, Sylvia Plath viszont egyre beljebb és beljebb megy valamiben, amiről pontosan tudja, hova vezet. Ő azt választotta, hogy ezt az utat dokumentálja, egyébként rémisztő pontossággal. Nekem mindig fáj ez a megtörés, zavart benne a zártság. Ezt nagyon nehéz pontosan megfogalmazni, meg nem is biztos, hogy akarom. Ezen még sokat szeretnék gondolkodni. Nőnek lenni és írónak lenni, ha erre kérdeznék rá, mindig Woolf jut eszembe, aztán Plath, a kettő valahol összetartozik bennem és tiltakozik egymás ellen.

A kérdés azonban az, hogy mire lett volna képes Woolf egy pár selyemharisnyáért '41-ben. Ugye, megvan a válasz?

Persze az is igaz, hogy Leonardo Woolf egészen másfajta férfi, mint Ted Hughes. Ted Hughes művészi szempontból tökéletesen egyenrangú Virginia Woolffal, és amúgy is domináns típus, szerintem elég borzasztó ember. Leonard Woolf meg azt mondta, hogy Virginia jobb író nála, és onnantól kezdve neki szentelte az életét. Csakhogy én azt gondolom, hogy ha a férje nem így dönt, akkor Virginia Woolf elmegy. Sylvia Plath nem ment volna el. Nem ment el. Nem azt gondolom, hogy csakis téled függ, mivé leszel, vagy hogy te mit adsz. De ez szerintem nem befolyásolhatja a döntésedet. Az Isten áldása, ajándéka az, ha éppen olyan a férjed, mint a Woolf. De azt, hogy merre menj, hogy hol keresd a célt, azt egy ilyen kapcsolat nem határozhatja meg. Ez egy nagyon fontos kérdés, én erről írtam is elég sokat. Lehet, hogy még fogok is, fogalmam sincs. Szóval én inkább azt gondoltam mindig, hogy akkor inkább egyedül. Miközben soha nem lehetek egyedül, mert anya vagyok. Az, hogy szeretjük egymást a fiammal, nagyon sok mindent megoldott, mert erőt adott ahhoz, hogy döntsek, akár önző módon, akár fájdalmasan, akár kiszolgáltatottan, akár a padlóra kerülve, hogy azt csináljam, amiről azt gondolom, hogy csinálnom kell. És a legrosszabb gondolatoktól mindig visszatartott az, hogy ne hogy már egy pillanatra is bármi más fontosabbá váljon annál, mint hogy reggel odategyem a gyerekeknek a kakaót. Hát álljunk meg! A kakaó a fontosabb.

Nagyon radikális döntéseket hoztam, és mindig nagyon-nagyon végigmentem az úton, amit választottam. De ezekben a döntésekben egyensúlyozó ereje a kakaónak volt.

Sokszor a gyöngesség erősebb, mint az erő. Hogy én? Nem gondolom, hogy valami nagyon erős lennék, egyáltalán nem. Inkább makacs vagyok és tudom, mit akarok. De ahhoz, hogy végig tudjam csinálni, nagyon szükségem van másokra. Volt, hogy csak a szüleim voltak mellett, nélkülük, úgy értem, ha ők magamra hagytak volna, nem lehettem volna ilyen, nem tudtam volna állandóan nekilódulni a világnak, a magam feje után menni.

De a szüleimről nem szeretek beszélni. Túl kimondhatatlan. Mindenesetre nekem rendkívül jó humorú, szabad szellemű, nagyon demokratikus és nyitott szüleim vannak. Nincsenek komplexusaink, és nem is voltak, úgy éltünk, ahogyan emberként jó élni. Nem párttagként vagy megmondóemberként vagy bólogatóemberként. Nekem, azt hiszem, megvan az az egészséges életszemléletem, hogy nem érzem magam se többnek, se kevesebbnek. És én ezt otthonról hozom. Ahol persze nagy vitákat folytattunk, mert én is voltam lázadó, meg kamasz forradalmár meg minden. De lehetett vitázni, ez fontos.

(„*Balkán*”) Vajdaság sokszínű hely, négykultúrájú: német, szerb, magyar, horvát. Arra önmagában, hogy egy multikulturális közegben élünk, szerintem nem kell büszkének lenni, mert minek? Büszkéek arra lehetünk, ha tudunk egymással viselkedni, egymás mellett, együtt élni.

Amivel azért vannak problémák. Amit viszont ennek ellenére fontosnak tartok, az a nyitottság. Az nekem csodálatos volna, ha Magyarországon is tapasztalhatnánk ezt a fajta nyitottságot. Mert itt erősebb az elzárkózás, a befogadás hiánya. Talán mert homogénebb a kultúra. Mondok egy példát. Nemrégiben készült egy felmérés Magyarországon arról, hogy kapjanak-e a határon túli magyarok különösebb hercehurca nélkül munkavállalási engedélyt. A többség azt mondta, hogy ne. És azt is megkérdezték, hogy fontosnak tartják-e, hogy a magyarokat korlátozás nélkül engedjék az EU-ban dolgozni. Erre viszont azt mondta a többség, hogy igen. Hát ez az, ami nekem érthetetlen. Hogy én mehessek, de más ide ne jöhessen.

Vajdaságban a legjobb a nyitottsága, érzékenysége, balkáni merészsége és európai finnyássága. Minden összejött, ami kultúrákból, népekből, lélegzetekből összejöhett. Ebben az utolsó háborúban sok minden fölkaparodott, de azt hiszem, a helyére fog kerülni. Vajdaságot a nyitottsága erőssé is teszi. Nevelő hatása. Remélem. És képes az elfogadásra. Ezt is remélem. Különben a felkaparodott negatív erők dominálhatnak.

(múlt) Amiről persze azt is lehet mondani, hogy tulajdonképpen látszatelfogadás. Meg azt is, hogy épp az a baj, hogy belekeveredtünk a tapintatos meg önvédelmi célú elhallgatások hátlójába. Mert az igaz, hogy nálunk sokszor nincsenek kimondva, nevükön nevezve a dolgok. Mondjuk nem tudom, hogy volt-e valaha olyan világ, hogy nyugodtan... Negyvenkettőtől így, negyvennégyig amúgy nem lehetett beszélni, utána ötven évig megint meghatározták, hogyan kell beszélni. Nem lehetett kimondani, nekünk magyaroknak, hogy rossz oldalra álltunk, nem lehetett feltenni a kérdést, hogy miért volt így. Előtte meg arról nem beszéltünk, hogy miképpen bántunk mi a kisebbségeinkkel, mondjuk a kiegyezés után. Hogy amit a két világháború között velünk megcsináltak, azt mi is megcsináltuk az első előtt. A Balkánon legalábbis. Akkor a fejek behúzása és ezzel együtt a sérelmi politizálás uralkodott. Félelem, düh, hiányérzet, tehetetlenség, sérelmek emlegetése. No, ez nem egy jó mix. A szerbeknek is van ilyen, Koszovó. Körülbelül ugyanaz játszódik le a lelkükben, mint ami nekünk Trianon után. Nyilván nem lehet elvárni tőlük, hogy három év alatt lerendezzék, ami nálunk sokaknak 80 éve nem sikerül. Ki tudja, hány év lesz ez nekik? Még a kérdések sincsenek feltéve.

Az egészben az a szörnyű, hogy egy csomó kérdésnél egészen egyszerűen elmúlik az ideje annak, hogy kibeszéljük. Nem megoldódnak a kérdések, hanem érvénytelenné válnak. Mikközben hatalmas úr marad utánuk. Ami nem tölthető be többé.

Én a könyvemben a viszonyomat ezekhez a dolgokhoz elég egyértelműen megfogalmaztam. Annak a következményeit, hogy mi nem mondtunk ki dolgokat, az utánunk következő generáció fogja viselni. Én, azt hiszem, ebből a szempontból csinálom a dolgomat. A könyv persze irodalom, nem történelemkönyv. Nem tényeknek kell belőle kiderülni. Nem kell pontosnak lenni. De arról kell beszélnie, ami fontos. Meg hogy éppúgy gyávaság nem beszélni '43 teléről, amikor a magyarok ölték, mint '44-ről, amikor a magyarokat ölték. Én így is értettem azt, hogy több kultúrában gondolkodom. Hogy egyszerre több múlttal kell szembenézni. Az írástudóknak nem feladatuk szerintem, hogy megoldásokat keressenek, de beszélniük azt kell. És következetesnek kell lenniük.

Meg megértőnek. Azt gondolom, hogy a sok ember, aki hisz vagy hitt ezekben az örültségekben, hogy végveszélyben van a szerb nemzet, meg hasonlók, az áldozat is valahol. Az ilyenektől nem azt kell elvárni, hogy elhatározzák: „igen, én most megváltozom, és kommunikálni fogok”. Ezt a helyzetet csak nagyon lassan, fájdalmasan lehet feloldani, ami a személyes szembenézést illeti. És ez nem is az én dolgom, ez mindenkinek a saját feladata.

De a politikai diskurzust radikálisan át kéne alakítani; ki kell mondani a dolgokat, brutális őszinteséggel, és nem mismásolni rajtuk. Hogy a háborút elvesztettük, elvesztettük, elvesztettük. Azzal, hogy nézzétek, körülöttünk már mindenkiel folynak a csatlakozási tárgyalások, csak a mi buksinkat nem simogatják, ez nem fog menni. Nem ilyen népről van szó, hanem egy büszke, sértett népről, akik között vannak, akik hibáztak. Bűnt követtek el. Azt hiszem, a probléma gyökeréhez csak ezen a szinten lehet eljutni. Nem lehet az egyes emberektől azt várni, hogy átjöjjen a szomszédom a lépcsőházba, és megbeszéljük. Mert mi ott amúgy egész jól elvagyunk egymással. De ettől persze még nem mondhatom, hogy nincsen probléma.

A vajdasági tartományi kormánynak van egy programja, amelyben a különböző nemzeti-ségű gyerekek számára közös sporteseményeket szerveznek, hogy együtt nőjenek fel, beszéljék egymás nyelvét. Sok ilyen pozitív kezdeményezés van. Sőt szerintem még az is igaz, hogy több a jó szándékú ember, mint aki nem az. És vannak olyan emberek, akik beszélnek: a saját hibáikról, tévedéseikről, problémáikról, arról, hogy merre lehet a kiút. Csak a hangjukat nem hallod. Pedig az a lényeg, hogy kinek a hangját hallod, hogy melyik az uralkodó diskurzus. Azt pedig nem lehet a lépcsőházban megváltoztatni. De azt tudni kell, hogy mit akarunk, és hogy melyik hangot erősítjük, ez értelmiségi szerepvállalás kérdése.

(otthon) Sokszor kérdezték tőlem az elmúlt néhány évben, miért nem költözök már Budapestre, hiszen itt él a férjem. De ez föl sem merül. S nem azért, mert nem volna jó egy városban, egy lakásban élni. Nem igaz így. Fölmerül bennem, ha a jövőre gondolok, fölmerül, hogy liftes házban lakjunk majd. Mert biztosan nehezemre fog esni a lépcsőmászás. Ilyeneket mondok. És tudom, hogy nagyon jó lesz.

Azt írtam az Adria-könyvemben, hogy élni kezdtem ott, ahol 2000 előtt csak laktam. És ez szinte egyszerre történt azzal, hogy megismertem a férjemet. Aki soha nem kérdezte meg, elköltöznék-e Szabadkáról. Viszont hol szigorúan, hol kevésbé szigorúan biztatott, hogy ne csak beszéljek folyton, hanem írjam már meg mindazt, ami feszít, ha arról a világról van szó, amiben felnőttem, és ami darabjaira esett. Igen, azt hiszem az, hogy ő magyarországi, sokat segített nekem. Mintha magam is távolabbról látnám mindazt, amit legbelülről látok. Az egymásra vetülő, egymásba csúszó dolgokat. És ez nagyon fontos volt ahhoz, hogy meg-értsem, feldolgozzam azt, hogy minden szétesett, megszűnt körülöttünk, a gyerekkorom, az emlékeim. Mindennek valahogy a mélyére kellett ásnom, kitisztogatnom, akár egy gennyes sebet, mert összefoltozni nem lehet, összeöltögetni cérnával, s úgy tenni, mintha ugyanott lehetne folytatni. Mintha bármit abból folytatni lehetne. Mindezt kissé bonyolította, hogy az én generációm már nem is tudhatja, mi volt, leginkább csak azt látta, azzal szembesült, amivé az ország, a társadalom, a kisközösség, önmaga vált. Erről akartam írni. Azért, hogy megértsem.

